

NOVĚ OBJEVENÝ FRAGMENT ČESKÉHO TEXTU Z BÉKEŠSKÉ ČABY

ESZTER KOVÁCS

Abstrakt: Při restaurování vazby exempláře díla Daniela Lániho *Ignea veritatis evangelicorum...* (Lipsiae, 1659), dnes uloženého ve fondu Vědecké knihovny v Békešské Čabě (Békéscsaba, Maďarsko), se objevilo několik dosud neznámých českých a latinských fragmentů z období středověku a raného novověku. Prvním je notovaný liturgický zpěv *Kyrie*, druhým je část antifonáře s hymnem na svátek návštěvy Marie Panny u sv. Alžběty, třetím je fragment s českými verši ve stylu Václava Rataje.

Klíčová slova: Fragmenty, Václav Rataj, Daniel Láni, antifonář, noty, básně latinsky a česky.

Při restaurování vazby exempláře díla Daniela Lániho *Ignea veritatis evangelicorum...* (Lipsiae, 1659), dnes uloženého ve fondu Vědecké knihovny v Békešské Čabě (Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, Békéscsaba, Maďarsko), se objevilo několik dosud neznámých českých a latinských fragmentů z období středověku a raného novověku, o nichž bych ráda ve svém příspěvku informovala českou odbornou veřejnost.¹

I když zmíněné dílo vyšlo v Lipsku, sám autor v té době žil v Banské Bystrici, kde působil jako evangelický farář. Daniel Láni (1605–1665), rodák z Mošovce, syn Eliáše Lániho, studoval s podporou Juraje Thurza ve Wittenbergu až do roku 1629. Po skončení svého studia se vrátil zpět do Uher do rodného města, kde začal nejprve učit, později se stal i rektorem školy. Následně se přestěhoval do Báhoně, kde získal také místo rektora školy. Od roku 1636 působil jako evangelický farář v Krupině, v Hlohovci, a nakonec se roku 1657 usadil v Banské Bystrici, kde roku 1665 zemřel. Z jeho literární činnosti známe jen dvě díla.² Prvním je *Quaestionum Illustrium Decades Duae Prior Continens Controversias Logicas; et Posterior Physicas. Quas Prosperante Supremo Numine Sub Praesidio ... M. Johannis Scharfii... promotoris sui summo observantiae cultu prose-quendi, ... Publicae et placidae disquisitioni subjicit... ad 4. Mensis Decembris...* (Wittenbergae, 1628),³ krátká školní teze ve formě otázek a odpovědí z oboru fyziky a z logiky.

Z hlediska předmětu mého článku je podstatnější theologicko-polemický spis proti františkánskému teologu Bonaventurovi Hocquardovi *Ignea Veritatis Evangelicae Columna, Peregrinantes veros Israelitas ex Spirituali errorum Pontificiorum AEgypto, in beatissimam promissam terram producens ac praecedens. Perspectivo Minus Perspicuo Bonaventurae Hocquardi, Monarchi Franciscani, Amalechitarum instar castra Domini in bello offensivo in vadentis, Opposita*

1 SZABÓ, K. – HELLEBRANT, Á. *Régi Magyar Könyvtár III*. Budapest: M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1896. Číslo záznamu 2065 (dále citujeme jako: RMK III. a číslo záznamu). Signatura exempláře v Békéšské Čabě: RK 66

2 Chtěla bych poděkovat pracovníkům Vědecké knihovny v Békéšské Čabě za jejich pomoc. Zvláště děkuji paní Anně Lukoviczki, že mě upozornila na fragmenty, a paní ředitelce Szilvii Rakonczás, která souhlasila s jejich publikací.

3 Nemůžeme vyloučit, že on je autorem i dalšího evangelického polemického spisu: DIDIMUS LEVITA [pseud.]. *Examen propositionum XII., quas sub persona Ercharidi... comitis in lucem misit jesuita Jodocus Kedd Wiennae anno 1652 institutum nomine evangelicorum in Hungaria citeriore habitantium...* [Trenchini], 1652. Podle záznamu z 18. století v exempláři Národní knihovny Széchényiho (RMK II. 776) je Didimus Levita pseudonym Daniela Lániho. HELTAL, J. – HOLL, B. – PAVERCSEK, I. – P. VÁSÁRHELYI, J. *Régi magyarországi nyomtatványok 1636–1655*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2000. ISBN 963-05-7727-5. Číslo záznamu 2438 (dále citujeme jako: RMNy a číslo záznamu).

in Hungaria... (Wittenbergae, 1654 a Lipsiae, 1659), v němž Láni brání evangelické učení.⁴ Bonaventura Hoquard totiž vydal ve Vídni dvousvazkovou knihu namířenou proti evangelíkům *Perspectivum Lutheranorum et Calvinistarum...* (Viennae Austriae, 1648–1649),⁵ načež zanedlouho vyšel i německý překlad *Perspectiv Der Lutheraner und Calvinisten...* (Wien, 1651).⁶

Osudy exempláře Vědecké knihovny v Békešské Čabě Lániho *Ignea veritatis...* můžeme lépe rekonstruovat na základě vlastnických poznámek [1].⁷ V knize nalezneme celkem tři. První poznámku „Joh. Maj.“ se mi nepodařilo ztotožnit. Druhá provenienční poznámka „Ludov. Aug. Haan B. Csaba 1863.“ patří slavnému historikovi a evangelickému faráři z Békešské Čaby Ludoviku Augustínu Haanovi.⁸ Třetí poznámka vychází z dnešního místa uložení „Békés Megyei Múzeum Egyesület Könyvtára“. Z provenienčních poznámek vysvítá jen to, že kniha byla od roku 1863 v Békešské Čabě.

Při restaurování a sejmutí knižní vazby byly objeveny celkem 3 fragmenty. Prvním je notovaný liturgický zpěv *Kýrie*, na němž nalezneme jen 6 řádků z celé hudebniny [2]. Vzhledem k tomu, že fragment je silně poškozený, nebylo nakonec možné zjistit, o jaké konkrétní dílo se jedná. Na verso straně fragmentu se nalézá středověká notace (pravděpodobně stopy dalšího nalezeného fragmentu, lístku z antifonáře [4]), avšak ani zde nebylo možné blíže zjistit, o které dílo se jedná [3, vlevo].

Druhý fragment, taktéž hudebnina [4], je částí antifonáře s hymnem na svátek návštěvy Marie Panny u sv. Alžběty (2. července) a obsahuje 10 řádků latinského textu s notací, které jsou psány černě a červeně gotickým písmem. Podle výzkumu Judit Lauf památka pochází z konce 14. a začátku 15. století. Záznam notace je „českého typu“, ale podle způsobu ritu a z několika dalších specifíků můžeme dovodit, že památka vznikla v Horních Uhrách. Na konci listu je krátký rukopisný doplněk části hymnu na svátek sv. Marie Magdalény (22. července) patrně ze 16. století.⁹

4 *Quaestionum Illustrium Decades Duae Prior Continens Controversias Logicas; et Posterior Physicas. Qvas Prosperante Supremo Numine Sub Praesidio... M. Johannis Scharfii... promotoris sui summo observantiae cultu prosequendi... Publicae et placidae disquisitioni subjicit Daniel Lanii Turoceno-Pannonius... ad 4. Mensis Decembris... Wittenbergae, 1628.* RMK III. č. 1432. Celý text je dostupný na: <http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/dms/werkansicht/?PPN=PPN725517867> (VD17 1:090144Y). (Ověřeno 24. 7. 2013).

5 RMK III. č. 1920; RMK III. č. 2065; SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái. VII.* Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1900. 766 s.

6 VD17 1:078234A.

7 Obrázky viz Příloha 2.

8 1. svazek: VD17 12:111262G; 2. svazek: VD17 12:111264X.

9 Haán Lajos/Ludovič Haan (1818, Sámsonháza–1891, Békešská Čaba, Békéscsaba) patřil mezi nejvýznamější osobnosti Békešské Čaby. Haanova rodina se po jeho narození přestěhovala do Békešské Čaby, kde se stal jeho otec evangelickým farářem. Haan začal svá vysokoškolská studia v Prešově v roce 1834, po jejich skončení se vrátil zpět domů a stal se vychovatelem v rodině Vidovích. V roce 1841 pokračoval ve svém teologickém studiu v Jeně. Jistý čas pobýval ve Vídni, v Praze a také v Berlíně, osobně se dobře znal s nejvýznamnějšími českými vědci a učiteli své doby, jako například s Františkem Palackým, Pavlem Josefem Šafaříkem a Josefem Jungmannem. Po návratu do Uher působil od roku 1843 jako farář v Banské Štiavnici, po smrti svého otce (1855) převzal jeho místo na faře v Békešské Čabě. V roce 1848 se aktivně zapojil jako milicionář do revoluce, bojoval proti Srbům při obraně města. V roce 1849 přeložil „Deklaraci nezávislosti“ do slovenského jazyka a sám ji vyhlásil. Neustále sbíral materiál k monografii o dějinách kraje Békeš a okolí. Své historiografické knihy publikoval jak maďarsky, tak i slovensky. Věnoval se i archeologickému výzkumu. Jako filolog vydal řadu archivních materiálů, jako například seznam studentů z Uher studujících na univerzitě v Jeně (*Jena hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum*. Gyulae, 1858). Nejvýznamnější výzkumnou cestu podnikl do Německa v roce 1887 spolu s Sándorem Márkim. V roce 1877 se stal členem Maďarské Akademie věd. V roce 1881 obdržel Řád Františka Josefa. Byl členem Maďarské historické společnosti [Magyar Történelmi Társulat], stejně jako Maďarské heraldické a genealogické společnosti. Nelze opomenout, že byl také básníkem a badatelsky se věnoval dějinám literatury a hudby. Napsal monografii o maďarských evangelických písních (*Magyar énekes könyv ágostai hitv. evangyéliomi hívek számára*. Szarvas, 1847.) a také o slovenských (*Cithara sanctorum*. Pest, 1873.). Inaugurační přednášku v Maďarské akademii věd přednesl o Matěji Béliovi (Bél Mátyás, 1879) a napsal monografii o Batholomeidesovi (*Bartholomeidesz uhorszka i lelkesz naplója*. Szarvas, s.a.). SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái IV.* Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1896, s. 199–204.

Z našeho pohledu je právě třetí fragment nejzajímavější [5]. Můžeme ho rozdělit na čtyři části. V první („A“) najdeme latinský název se jménem svátku (dominica SS. Trinitatis) [neděle Nejsvětější Trojice] a nápis „evangelium“, po němž začíná řecký text – patrně nedělní evangelium na svátek Sv. Trojice. Tady je fragment velmi silně poškozený, z řeckého textu zbylo jen pár slov a písmena jsou takřka nečitelná.

Druhá část („B“) je mnohem lépe čitelná. Obsahuje latinské a české verše, ve formě: 2 řádky latinského distichon, po nichž následují 4 (kratší) řádky českého verše s rýmováním a-a-b-b. Název je zachován jenom ve středu listu, stejně jako v části „A“, jenž nese jméno svátku „Dominica XXII. Post Trinitate“ a s lokací verše evangelia na neděli (Matouš 18). To nás přivádí k možnosti určit původ knihy, ze které fragment pochází, neboť stejnou formu užíval Václav Rataj ve svém díle *Sententiae Evangeliorum dominicalium*.¹⁰

O Václavu Ratajovi máme první údaj z roku 1636, když v Karlovském Bělehradu (Alba Iulia, Karlsburg, Gyulafehérvár, Rumunsko) vydal své básně k poctě svého podporovatele Jiřího Rákócziho, sedmihradského vévody, spolu s dedikačními básněmi s poděkováním svým učitelům.¹¹ Z téhož tisku víme, že Václav Rataj pocházel z Čech a v roce 1635 dokončil teologická studia v Karlovském Bělehradě. Poté se přestěhoval do Markušovce, kde se stal vychovatelem u rodiny Máriašsy. V roce 1636 získal místo rektora školy v Markušovicích a vytvořil sbírku básní *Sententiae Evangeliorum dominicalium...* pro své tehdejší a budoucí žáky.¹² Knihu dedikoval bratrům Emeriku, Baltazaru a Samuelovi Máriaššovým. V roce 1655 vydal svá pohřební kázání nad spišským vyslancem Joannem Máriašsym.¹³ V tomto kázání už píše o sobě, že je „pastor ecclesiae Batisfalvensis“. Roku 1658 blahopřál společně s dalšími básněmi Eliáši Lángovi, rektorovi Špišské Nové Vsi k svatbě s Fides Windisch.¹⁴

Ratajovo dílo *Sententiae...* ve verších tematizuje látku ze čtení evangelií na každou neděli ve formě: nejprve 2 řádky latinského elegického disticha, po němž následují 4 řádky českého verše (a-a-b-b). Ke každé neděli patří 5 latinsko-českých básní.

Na první pohled můžeme předpokládat, že rukopisné verše vycházejí z Ratajovy knihy, ale až po bedlivém srovnání obou textů můžeme zjistit, že s výjimkou jediného latinského disticha („Cui veniam dederat Dominus, fit servus iniquis, de aliis veniam, quam cupis esse tibi“) rukopisné básně fragmentu nejsou Ratajovy verše. Podle způsobu psaní písma předpokládáme, že rukopis je starší než Ratajovo dílo. Rataj vydal svou knihu v roce 1637 v Levoči. Sám Rataj nás ale přivádí na stopu dalšího původu textu, jelikož v předmluvě píše, že u každé neděle první latinské distichon pochází z díla Joanna Stigelia *Disticha in Evangelia Dominicalia per integrum annum...* (Jenae, 1571). Právě ono jediné distichon, které obsahuje rukopis z Békešské Čaby, pochází od Stigelia, ale s Ratajovými verši nemáme žádný společný text.

I když texty nejsou totožné, určitá formální podobnost *Sententiae Evangeliorum...* a nalezených fragmentů nás přivádí k úvaze, že nějaký vztah mezi nimi existuje. Jako pravděpodobná se jeví možnost, že rukopis nalezený ve fragmentu posloužil Ratajovi jako pramen a inspirace ke vzniku vlastního díla. Nemůžeme taktéž vyloučit, že nalezený text by mohl být jedním

10 Popis listu antifonáře pochází od Judity Lauf, již bych zde ráda poděkovala za veškerou pomoc.

11 RATAJ, V. *Sententiae evangelicorum dominicalium, in usum scholarum collectae...* Leutschoviae, 1637. RMNy č. 1686.

12 RATAJ, V. *Carmen panegyricum in... Athenaeo Bethlen-Rakociano, quod est Albae Juliae 10 Xbris an. 1635. solenni absoluto examine publice recitatum post... Georgio Rakoci... moecenati...* Albae Juliae, 1636. RMNy č. 1644.

13 TOBOLKA, Z. V. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Část VII.* Praha: Národní knihovna České republiky, 2008. Č. 14746.

14 *Lachrymae super obitu... Joannis Mariassi de Marcusfalva... sedis judicariae incluti comitatus Scepusiensis jurati...* [Leutschoviae] 1655. RMNy č. 2589.

z Ratajových básnických pokusů, který se nakonec do tištěné sbírky nedostal. V hlubším bádání nám však brání žalostný stav nalezeného fragmentu, protože i ta nejlépe zachovaná část je velmi silně poškozená.

Třetí část „C“ obsahuje stejný typ verše (latinský a český), ale z něj se zachoval jen začátek veršů, jelikož při tvorbě původní vazby byly ostatní části oříznuty. Podle „incipitu“ můžeme zjistit, že ani tyto verše nejsou v Ratajově sbírce.

Čtvrtá část „D“ se skládá z několika latinských slov. Bohužel je jich velmi málo na to, abychom je mohli blíže specifikovat a určit jejich původ.

Verso třetího fragmentu obsahuje stopy hudebniny, ale kvůli špatnému stavu fragmentu se zatím musíme spokojit s tím, že ho nelze blíže specifikovat.

Ač jsou fragmenty bohužel velmi poškozené, nelze odhlédnout od skutečnosti, že naše vědění obohatily o dosud neznámé části středověkého kodexu, o novou hudebninu (*Kyrie*) a o několik českých veršů. Doufáme, že v budoucnosti dojde k zrestaurování i jednotlivých fragmentů, a potom bychom mohli přečíst i dosud neviditelné části.

NEW FRAGMENT WITH CZECH TEXTS FROM BÉKÉSCSABA

Summary: During the restauration of the binding of a copy of *Ignea veritatis evangelicorum...* (Lipsiae, 1659) written by Daniel Lani (nowadays property of County Library in Békéscsaba) was found three fragments from the Middle Ages, and the Early Modern Ages. One of them is a liturgic song (*Kyrie*) with score, the other is a fragment of medieval codex with hymn about the visit of Holy Mary at St. Elisabeth, the third is a manuscript form the turn of the 16-17th. century with Latin and Czech poem in the style of Václav Rataj.

Keywords: Fragment, Václav Rataj, Daniel Láni, music, czech and latin poems.

PhDr. Eszter Kovács, PhD. (*1980)

Na Filozofické fakultě Katolické Univerzity Petra Pázmánye v Budapešti vystudovala historii a bohemistiku. Teď pracuje v Národní knihovně Széchényiho (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest) v „sekci pro výzkum z oblasti knižních a kulturních dějin“ jako vědecká pracovnice. Ve svém bádání se věnuje česko-uherským vztahům a dějinám knižní kultury v Uhrách v 16–18. století.

Příloha 1

Rekonstrukce veršů z fragmentů [5]¹⁵

B

.... odpustmež
Primi bludného.....
Aby padag... mu...

Mi decus est nulum mihi Gloria nulla pusillo,
Tu notus terris et super astra vir es.
 Prim...enj žadna podoba
 Žadna ...oh svetská ozdoba
 Než tobe ...znagj wssichnj na zemj,
 Angelsky kurowe na neby.

DNICA XxII Post Trinit.
Evang Matthei 18. capite.¹⁶

Cui veniam dederat D[omi]nus, fit servus iniquus,
Des aliis veniam, quam cupis esse tibi.¹⁷
 Služebnik neslechetni sestal. Mimo
 Kterému P.B. dluch darowal.
 Geden každý dluch odpustitj
 Wjru Blížnj mu ...chotnalj.
O miseros! Quibus ara placen... conjuge nunquam
Heri ... eventum ... Tr[in]i]tate juncta bonum.
 Obioni s..... angele
 Ktery s.....ky genia
 Nikdy
 Dobro.....agj

15 *Neogamorum bigae lectissimae puta: ... Eliae Langio Totpronen., ludi Iglloviani moderatori ... Fidei Windischianae ... Georgii Windisch ... reip. Leutsch. civis ac e decem virorum quinq., de curiis suffragatoris haud postremi filiae unice ... sponsis ... matrimonium auspicato ineuntibus ... MDCLIX. die 27. Novembr. honori dicunt ac dicant amici.* Leutschoviae, 1658, typis Laurentii Brever. HELTAI, J. – PAVERCSIK, I. – PERGER, P. – P. VÁSÁRHELYI, J. *Régi magyarországi nyomtatványok 1656–1670.* Budapest: Akadémiai kiadó-Országos Széchényi Könyvtár, 2012. ISBN 978-963-05-9036-5. Č. 2778. O Ratajovi viz ještě: WIX, Gy. *Régi magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2007, 661 s. ISBN 978-963-200-534-8; PUMPRLA, V. *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16–18. století.* Praha: Filozofický ústav Akademie věd České republiky, 2010, 923 s. ISBN 978-80-254-7790-8.

16 Fragment je ještě před restaurováním. Po skončení práce bude asi více čitelná.
17 Mt. 18, 21–35.

C

.....
doctores falsos.....
Expedit fructos
 Ch.....
 Poznati hled.....
 Neb giste.....
 Poznati.....
Elias audivit
O ... Horeb.....
 (Do nowý Bud.....
 Kdo ma.....
 Ktomu lidu.....
 Pros.....
Prorok Eliass histal potom
.....na hore Sionagi.....
Na hore Horeb řečne:
Tu praedixisti reges, qui.....
De impiis et constitu.....
 Eliass predpovedel.....
 Kteri dany.....
 At'kdiž....
 Račil na.....

Příloha 2

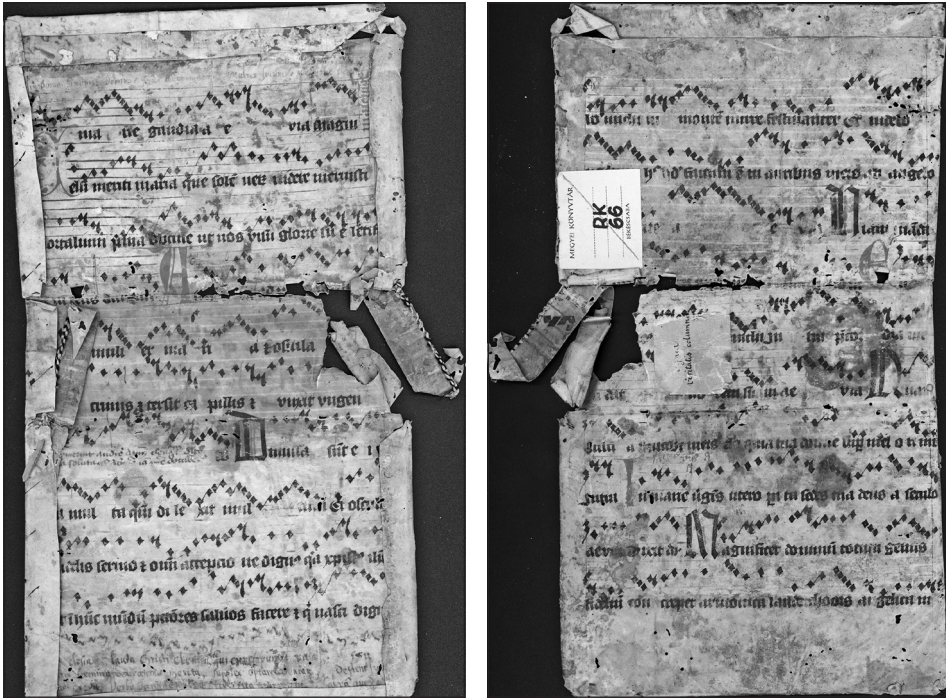
Obrázek č. 1.

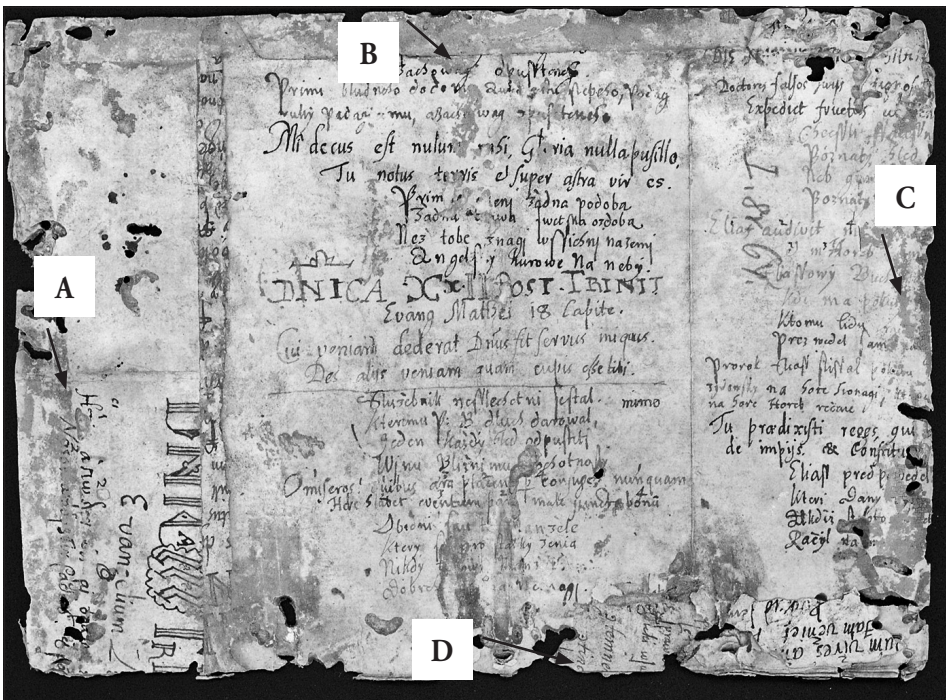
Obrázek č. 2.

Obrázek č. 3.

Obrázek č. 4.

Obrázek č. 5.